

Digitalt særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 52
2013

With summaries

KØBENHAVN 2013
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på smudsomslaget se s. 255.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik 3.s bibliotek

Om titelvignetten se s. 201.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen

Redaktionsråd:

Ivan Boserup, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Munken Premium Cream 13, 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Nodesats: Jakob K. Meile
Grafisk tilrettelæggelse: Lene Eklund-Jürgensen & Jakob K. Meile

Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0069-9896
ISBN 978-87-7023-126-8

DANSK EUROPAMMISSION, BIBELSMUGLING OG MENNESKERETTIGHEDER UNDER DEN KOLDE KRIG¹

AF

BENT BOEL

Bibelsmugling er en af de mindre kendte dimensioner af de vestlige antikommunistiske bestræbelser under den kolde krig.² Den fandt sted stort set i hele perioden, og involverede talrige (altovervejende protestantiske) grupper og formentlig hundredvis af kurerer fra især de nordiske lande, Vesttyskland, Holland, Schweiz og USA. Grupperne var som regel karakteriseret ved deres utvetydige antikommunisme og en udpræget transnational orientering. En vigtig inspirationskilde for mange af dem var den hollandske pionersmugler, Anne van der Bijl, bedre kendt som Broder Andreas, hvis første rejse til Sovjetblokken fandt sted i 1955.³ Smugleraktiviteterne forudsatte hemmeligholdelse og segmentering. Konkrete operationer og udøvernes identitet skulle kendes af så få som muligt – i hvert fald hvis disse nærrede ambitioner om at fortsætte deres virke. Ikke desto mindre udvikledes et tæt samarbejde mellem en række af disse grupper, der delte den overbevisning, at statsgrænser og illegitime love ikke skulle stille sig hindrende i vejen for deres mål. Dette transnationale samarbejde blev befordret af personlige forbindelser og venskaber mellem nøgleaktører samt ved hemmelige sammenkomster på diskrete mødesteder. Samarbejdet an-

1 For en kortere engelsksproget udgave af denne artikel se Bent Boel: *Bible Smuggling and Human Rights in the Cold War*. Luc van Dongen, Stéphanie Roulin and Giles Scott-Smith (red.): *Transnational Anti-Communism and the Cold War: Agents, Activities, and Networks*, Palgrave Macmillan Transnational History series, 2014.

2 "Bibelsmugling" betegner i denne artikel smugling af kristen litteratur (altså ikke blot bibler) udført af ikke-statslige grupper (med Vatikan-staten som en mulig undtagelse, jf. længere nede). CIA's hemmelige bogdistributionsprogram indbefattede religiøs litteratur, men dets fokus var på andre bøger (Alfred Reisch: *Hot Books in the Cold War. The CIA-Funded Secret Western Book Distribution Program Behind the Iron Curtain*. Central Europa University Press. 2013).

3 Brother Andrew (med John og Elizabeth Sherrill): *God's Smuggler*. Grand Rapids 2001 (1. udg. 1967).

tog også en meget konkret og praktisk karakter såsom samfinansiering eller koordinering af diverse udgivelser, og i særdeleshed en arbejdsdeling mellem bibeloversættere, -producenter og -smuglere. Desværre har vi kun meget begrænset håndfast viden om disse aktiviteter. De ignoreres nemlig af den koldkrigshistoriske litteratur. Skriftlige vidnesbyrd stammer altovervejende fra smuglerne selv eller individer fra et sympatiserende miljø.⁴ Manglen på forskerinteresse har antagelig flere årsager. Blandt dem figurerer utvivlsomt en implicit formodning om at bibelsmuglingen ikke havde nogen nævneværdig betydning for den kolde krig. Hertil kommer antagelig manglen på lettilgængeligt og troværdigt kildemateriale.

Denne artikel vil gøre to ting. Først identificere nogle af de spørgsmål, som en undersøgelse på dette område rejser. Dernæst se nærmere på én gruppe, Dansk Europamission, grundlagt i 1964 af pinsepræsten Hans Kristian Neerskov. Overordnet er hensigten at argumentere for bibelsmuglingen som et relevant emne for samtidshistorikere, samt at påvise, at manglen på seriøs forskning har konsekvenser, herunder at historieinteresserede i praksis stort set kun har adgang til en fortælling, der i udpræget grad afspejler bibelsmuglernes egne fremstillinger samt – i en dansk sammenhæng – tjener specifikke erindringspolitiske

4 Der findes dog forskningsbaserede publikationer, der beskæftiger sig med bibelsmuglingen: Piia Latvala: *Valoa itään?: Kansanlähetys ja Neuvostoliitto 1967-1973*. Suomen Kirkkohistoriallinen Seura 2008 (resumé på tysk s. 366-373); Walter Grassmann: *Geschichte der evangelisch-lutherischen Russlanddeutschen in the Sowjetunion, der GUS und in Deutschland in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts*. Ph.D.-afhandling, Ludwig-Maximilians Universität, München 2006, s. 208-238; Walter Sawatsky: *Soviet Evangelicals since World War II*. Kitchener 1981; Beatrice de Graaf: *Über die Mauer*. Münster 2007, s. 85-90. Yderligere relevant litteratur indbefatter følgende: Peter F. Penner: *Western Missionaries in Central and Eastern Europe*. *Acta Missiologiae*, 1, 2008, s. 33-53; Walter Sawatsky: *Bible Work in Eastern Europe since 1945, Part 1. Religion in Communist Lands*, 3:4-5, 1975, s. 4-10 og Part 2. *Religion in Communist Lands*, 3:6, 1975, s. 4-14; Joe Gouverneur: *Underground Evangelism: Missions During the Cold War. Transformation: An International Journal of Holistic Mission Studies*, 24, 2007, s. 80-86. Jürg Frischknecht et al. (red.): *Die unheimlichen Patrioten*. Zürich 1984, s. 384-398 og 715-719. Eksempler på beretninger udsprunget af bibelsmuglingsmiljøet: Lois M. Bass: *Forbiddene Faith*. Thousand Oaks 2000; Waldemar Sardaczuk: *Der Grenzgänger*. Erzhausen 1997; Ann-Charlotte Fritzon: *Framåt ändå. 100 år med Ljus i Öster*. Solna 2003; Lasse Trædal: *Når ett lem lider*. Oslo 1992; Ralph Mann: *Red November*. Orange 1988; Richard Wurmbrand: *Tortured for Christ*. Bartlesville 1967; Clariss Brubaker Smith: *The Song of Unsung Heroes*. Bloomington 2011; Gernot Friedrich: *Mit Kamera und Bibel durch die Sowjetunion*. Berlin 1997; George Verwer: *Drops from a leaking tap*. Colorado Springs 2008.

formål. Ambitionen med artiklen er at rejse spørgsmål snarere end at levere endegyldige svar.

BIBELSMUGLING UNDER DEN KOLDE KRIG: GENERELLE SPØRGSMÅL

Bibelsmugling fandt sted og fortjener vor opmærksomhed

At religiøs litteratur blev indsmuglet til Sovjetblokken under den kolde krig vil af nogle blive anset som banalt og selvindlysende, men en sådan påstand skal naturligvis dokumenteres. Desværre er troværdig dokumentation en mangelvare. Visse påstande vedrørende antallet af bibler indsmuglet til de kommunistiske lande under den kolde krig virker så ekstravagante, at man fristes til at affærdige hele sagen som ét stort svindelnummer. Skepsis kan også næres af beretninger, hvor mirakler – Guds hånd – spiller en afgørende rolle. Men de mange vidnesbyrd fra tidligere smuglere og det ganske store antal aktive grupper taler for, at fænomenet ikke uden videre kan affærdiges som et kuriøst randfænomen. Yderligere belæg finder man i det forhold, at kurerer af og til blev afsløret og fængslet.⁵ Man kan også nævne – som et mere indirekte bevis – de ganske heftige kontroverser forårsaget i Vesten af disse aktiviteter, samt de anstrengelser sovjetiske myndigheder udfoldede for at fordømme og bekæmpe dem.⁶ At sidstnævnte ikke bare var spil for galleriet fremgår af Stasi-arkiverne, hvori man kan læse, at det østtyske styre i 1976 var foruroliget over omfanget af bibelsmuglingsaktiviteterne, idet man havde identificeret ca. 800 østtyskere, der var i kontakt med vestlige såkaldte Øst-missioner (og bibelsmuglingen er formentlig blevet opfattet som en større trussel i mere religiøst restriktive lande såsom Rumænien og Sovjetunionen).⁷

Bibelsmugling fandt sted. Og der er grund til at antage, at der var tale om en væsentlig dimension af den kolde krig. Men hvor væsentlig var den egentlig? Nogle bibelsmuglere fremførte opsigtsvækkende påstande om deres succes, typisk målt i imponerende bud på antal indsmuglede bibler. Sådanne meldinger var i sagens natur umulige at

5 Andres Küng: *Fallet Engström/Sareld*. Stockholm 1978; David Hathaway: *Czech-mate*. Lakeland 1974; jf. også Bent Blüdnikow: Bibel-dame med KGB i hælene. *Berlingske Tidende*, 17.7.2005.

6 Kathleen Matchett: Review of Diversion without Dynamite. *Religion in Communist Lands*, 5:4, 1977, s. 251-252.

7 De Graaf 2007, s. 86.

verificere. I USA konkurrerede diverse grupper intenst – ikke mindst når det gjaldt fundraising. Antallet af indsmuglede bibler var i den sammenhæng et vigtigt markedsføringsargument, og incitamentet til at prale med flotte og oppustede tal var derfor stort.⁸

Østlig kontekst: efterspørgslen efter “ulovlige” bibler

Bibelsmuglingen gav kun mening, hvis der eksisterede en politisk fremprovokeret bibel-mangel i modtagerlandene. Adgangen til bibler i Østlandene var rent faktisk ofte vanskelig, og i nogle tilfælde nærmest umulig. Blandt de menneskerettigheder som myndighederne i Sovjetunionen – og efter 1945 i varierende grad også i de øvrige østbloklænder – krænkede, var religionsfriheden. I årtier iværksatte det sovjetiske styre en “tvangsskulariseringspolitik.”⁹ Religiøs forfølgelse rettede sig mod institutioner, bygninger, symboler og individers konkrete praksis, og den ytrede sig som anti-religiøs propaganda, socialt/politisk pres på og i nogle lande straffeforanstaltninger mod religionsudøvere, overvågning, chikane og forbud/lukning af religiøse institutioner. For kristendommens vedkommende var en af måderne, hvorpå det kommunistiske styre begrænsede den kollektive og individuelle religionsudøvelse, at besværliggøre eller helt forbyde adgangen til bibler. Den religiøse frihed – graden af formel og reel religionsfrihed – varierede imidlertid voldsomt fra det ene østbloklænder til det andet. Og det samme gjorde adgangen til bibler. Hvilken betydning denne begrænsning havde i praksis var et omstridt spørgsmål. I en artikel i *Time* i 1979 kunne man læse, at bibler var nemme at få fat i i Polen, mens adgangen dertil var “erratic in East Germany, difficult in Czechoslovakia and Hungary [...], extremely difficult in Romania, virtually impossible in the Soviet Union and Bulgaria. Buying a Bible is an out-and-out crime in Albania.”¹⁰ På debattens modsatte fløj fandt man bl.a. Paul Hansen, Europasekretær i Det Lutherske Verdensforbund, der mente, at bibler i DDR, Polen, Tjekkoslaviet, Ungarn og Jugoslavien var tilgængelige for dem, der virkelig ønskede en, og at bibelsmugling til disse lande

8 Gouverneur 2007. Se også: Bible Smuggling. *Ellensburg Daily Record*, 21.2.1981 (<news.google.com>, set 27.5.2013); David E. Anderson: Bible Smuggling Blooms. *Beaver County Times*, 2.4.1981.

9 Paul Froese: Forced Secularization in the Soviet Russia: Why an Atheistic Monopoly Failed. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 43:1, 2004, s. 35-50.

10 *Time*, 19.3.1979.

derfor var “a demonstration, not a necessity.”¹¹ Hansen udelod Sovjetunionen fra sin positivliste, og med rette, for efter alt at dømme herskede der her en organiseret mangel på bibler. Det faktiske behov for sådanne religiøse tekster kan man kun gisne om. I smuglerberetninger hævdes det, næppe overraskende, at behovet var stort. Mere overbevisende belæg for påstanden – dog i en radikalt ændret situation – kom sidst i 1980'erne, da liberaliseringen af adgangen til bibler førte til en eksplosiv vækst i distributionen af bibler, en vækst der antagelig (i al fald i et vist omfang) afspejlede en tilsvarende efterspørgsel.¹²

Vestlig kontekst: bibelsmugling som en kontroversiel aktivitet

Bibelsmugling var en yderst kontroversiel aktivitet under den kolde krig. Kritik- og diskussionspunkterne var mange. En første anklage fremført mod bibelsmuglingen var, som nævnt, at den var unødvendig. Selv om bibelknapheden i en række østbloklande var uomtvistelig, fremhævede visse officielle kirkelige kredse de mere opmuntrende historier, nemlig de tilfælde hvor regimerne undtagelsesvis accepterede import af bibler. Bibelsmuglingsgrupperne mente, at sådanne lovlige leverancer kun udgjorde dråber i havet, og at positive vurderinger af bibelsituationen i Øst byggede på en naiv og overoptimistisk tiltro til den officielle propaganda. Et andet kritikpunkt var, at der var tale om et koldkrigslevn, der underminerede afspændingspolitikken og truede den liberalisering, som afspændingspolitikken forventedes at fremme. Denne kritik stammede ikke mindst fra kirkekredse, der ønskede en kirkelig dialog på tværs af Jerntæppet. Visse kristne involveret i den uafhængige fredsbevægelse, og som spillede en nøglerolle i vestlige kontakter med dissidenterne i Øst, så tilsyneladende ligeledes bibelsmuglerne som rabiate koldkrigere. Andre grunde til at anklage bibelsmuglingen for at være kontraproduktiv indbefattede to bekymringer: at den kunne få biblen til at fremstå som samfundsundergravende set med de kommunistiske myndigheders øjne, samt at den kunne have uønskede konsekvenser i Øst ved at tiltrække individer, hvis primære

11 *Baptist Press Features*, 12.11.1980 <media.sbhla.org.s3.amazonaws.com/5158,12-Nov-1980.pdf>, set 23.9. 2012. Jf. også George W. Cornell: Bible Smuggling May Harm Cause. *Ocala Star-Banner*, 2.6.1979 <news.google.com>, set 19.5.2013.

12 Bibles in the Soviet Union. *Religion in Communist Lands*, 17: 3, 1989, s. 257-263; se også Michael Bourdeaux: Metropolitan Pitirim. *The Guardian*, 18.11.2003.

interesse i vestlige kontakter ikke havde noget med religion at gøre.¹³ Et tredje kritikpunkt var, at bibelsmuglingen var farlig, og at den havde en pris for de østlige modtagere, samt i nogle tilfælde for de vesterlændinge, der leverede biberne.¹⁴ Et fjerde kritikpunkt var, at bibelsmuglingen var forkert, fordi den var ulovlig,¹⁵ og uetisk, fordi den involverede løgn.¹⁶ Sidstnævnte kritik blev imødegået af smuglerorganisationerne, der fremførte, at man ikke havde pligt til at adlyde uretfærdige love,¹⁷ samt at de direkte adspurgt ville sige sandheden. Endelig var en femte antagelse eller kritik, at bibelsmuglerne var skøre kugler, og i nogle tilfælde gemene svindlere. I sekulære kredse var der formentlig en tendens til at betragte bibelsmuglere som hørende til i en kategori, der indbefattede mere eller mindre bizarre og irrelevante religiøse sekter. Indbyrdes kiv, gensidige anklager – som regel enten penge- eller sexrelaterede – og juridiske søgsmål bidrog utvivlsomt til at skade deres omdømme og svække deres troværdighed. Det forhold at visse af deres påstande, hvad enten de var politiske (f.eks. om kommunisternes angiveligt stærke indflydelse på vestlige medier) eller gik på antallet af smuglede biber, virkede overdrevne, bidrog utvivlsomt til en sådan affærdigelse. Samtidig gav de næring til mistanken om, at hele sagen i nok så høj grad drejede sig om imperiebygning og fundraising. Sådanne overvejelser blev i al fald luftet i USA, hvor flere organisationer var meget dygtige til at skaffe penge til missionerne i Østblokken.¹⁸

Aktører: diversitet og transnationalisme

Der var mange forskellige – altovervejende protestantiske – grupper involveret i bibelsmugling. Der blev dog aldrig tale om en mainstream protestantisk foreteelse. Blandt de vigtige og kendte smuglere i Europa var, som tidligere nævnt, den hollandske Broder Andreas, hvis første

13 Brev, september 1990, René Hartzner til repræsentantskabet for Dansk Europamission, Hartzners privatarkiv.

14 Om den pris, der angiveligt skulle betales af de kristne i Øst pga. bibelsmuglernes "amatør-heroisme" se: Amatør-martyrium. *Kristeligt Dagblad*, 6.7.1970.

15 Mikael Wandt Laursen: Han gik imod strømmen. *Udfordringen*, 12, 2012.

16 Mary Raber: Remembering the Russian Bible Commentary. Mary Raber and Peter F. Penner (red.): *History and Mission in Europe*. 2011, s. 303-325, jf. s. 321.

17 Dansk Europamission: *Dansk Europamissions 25-års jubilæumsskrift*. April 1989, s. 5.

18 Walter Sawatsky: The Centrality of Mission and Evangelization in the Slavic Evangelical Story. Walter Sawatsky og Peter F. Penner (red.): *Mission in the former Soviet Union*. 2005, s. 38-62, jf. s. 56.

rejse gik til Polen i 1955, og som efterhånden udbredte sit virke til også at dække andre kommunistiske lande. Han etablerede sin egen smuglergruppe, Open Doors/Åbne døre, der siden fik søsterorganisationer i andre lande. Yderligere eksempler på kendte og vigtige europæiske organisationer var Misjon bak Jernteppet (Norge, 1967), Suomen Evankelisluterilainen Kansanlähetyt (Finland, 1967) og Glaube in der 2. Welt (Schweiz, 1972). Visse ældre organisationer blev også involveret, såsom Slaviska Missionen (Sverige, 1903), European Christian Mission (1904), Licht im Osten (Tyskland, 1920). Blandt de amerikanske grupper var Underground Evangelism (skabt af Joe Bass) og Jesus to the Communist World (Richard Wurmbrand) formentlig de største. Grupperne samarbejdede på forskellig vis. Mange var i kontakt med Michael Bourdeaux's Centre for the Study of Religion and Communism (1969, senere omdøbt til Keston College). 12 vestlige grupper institutionaliserede deres samarbejde inden for rammerne af organisationen Biblical Education by Extension baseret i Wien.¹⁹ Også katolikker har forsøgt at bringe bibler ind i Sovjetblokken, men der synes ikke at have været tale om nogen større eller systematisk bestræbelse. En nævneværdig undtagelse var den italienske gruppe Russia Cristiana.²⁰

Der synes at have været forskel på de amerikanske og de europæiske bibelsmuglere. Amerikanerne var mere aggressive i deres PR-bestræbelser og (som følge heraf) bedre fundraisere og i stand til at opbygge større organisationer. De var generelt karakteriseret ved en stærk politisk og teologisk konservatisme samt en intens indbyrdes rivalisering. I hvilket omfang deres styrke i USA modsvarede af en tilsvarende omfattende smugleraktivitet er uvist.

19 Se fodnote nr. 4; jf. også <www.beeworld.org/history.htm>

20 Pigi Colognesi: *Russia Cristiana*. Milano 2007, s. 104. Det er fristende at forklare forskellen med bl.a. den betydning protestanter tillægger den personlige læsning af biblen samt diversiteten inden for protestantismen eller, for USAs vedkommende, fremvæksten af en højreorienteret protestantisk fundamentalisme (om sidstnævnte se: Sara Diamond, *Spiritual Warfare. The Politics of the Christian Right*. Boston 1989). Det er naturligvis også tænkeligt, at forskellen delvis skyldes, at den protestantiske indsats blev mere ihærdigt markedsført end den katolske. Det er blevet hævdet, at ærkebiskop Karol Wojtyła, senere Pave Johannes Paul II, bidrog aktivt til illegal indførelse af bibler til Polen i 1960'erne (Giacomo Galeazzi og Ferruccio Pinotti: *Wojtyła segreto*. Milano 2011, s. 42); grundlæggeren af den polske Oasis-bevægelse, Franciszek Blachnicki, var formentlig involveret i bibelsmugling (han måtte gå i eksil efter 1981), jf. telefoninterview med 'Pete', 31.5.2013; og Vatikanstaten var angiveligt bekendt med Russia Cristiana's bibelsmugling (interview med Romano Scalfi, 2.5.2012).

DANSK EUROPAMMISSION, BIBELSMUGLING
OG MENNESKERETTIGHEDSAKTIVISME

Bibelsmugling under den kolde krig er i vid udstrækning et udforsket område. I det følgende vil vi kigge nærmere på én bestemt smuglerorganisation, Dansk Europamission (DE). DE havde ikke monopol på dansk bibelsmugling.²¹ Men det var den eneste danske bibelsmuglingsgruppe under den kolde krig. En god grund til at beskæftige sig med DE er, at det ofte er blevet hævdet, at denne gruppe spillede en vigtig støttende rolle i forhold til de religiøst undertrykte i Sovjetblokken. Muligvis udgør Danmark et særtilfælde, idet der så vidt vides ikke er noget andet vesteuropæisk land, hvor prominente deltagere i den offentlige debat har været så uforbeholdent positive i deres vurdering af bibelsmuglingens rolle. Hertil kommer, at en diskussion af DEs rolle kan belyse nogle af de udfordringer, som forskere interesseret i dette emne står over for.

Eventyr, mirakler, skrøner?

Endnu har ingen historiker forsøgt at udforske historien om DE eller om gruppens grundlægger og mangeårige leder, pinsepræsten Hans Kristian Neerskov. Heller ikke denne artikels forfatter vil gøre forsøget. En række danske aviser har været mindre tilbageholdende. Hvis man skulle sammenfatte diverse presserapporter og interviews, suppleret med andre publikationer, ville man kunne tegne et imponerende billede af Hans Kristian Neerskov som en af Den Kolde Krigs ubesungne helte. En lidt konstrueret opsummering, i form af et citatpatchwork, kunne lyde som følger. Neerskov, "Smugler-konge af Guds nåde"²²

21 Der var danskere, der på eget initiativ medbragte bibler på deres rejse(r) til østlandene, og som fik sådanne bibler leveret andetsteds fra end DE (Thorkild Meiner-Jensen bragte således bibler til Rumænien i juli 1988 efter at være blevet kontakttet af Åpne Dører, den norske afdeling af Broder Andreas' organisation Open Doors, jf. interview med Thorkild Meiner-Jensen, 14.9.2012). Leon Have Thomsen og hans kone, begge fra den danske afdeling af Youth with a Mission (Ungdom Med Opgave), samarbejdede bl.a. med Jugend Mit Einer Mission, med 'Pete' samt en enkelt gang med DE, og foretog i alt tre rejser (1974, 1976 og 1981) ind i Østblokken med bibler, tøj og/eller penge (telefoninterview med 'Pete', 31.5.2013 og Leon Have Thomsen, 22.6.2013).

22 Sonja Sabinsky: Smugler-konge af Guds nåde. *Horsens Folkeblad*, 17.7.2004.

og "agent 007,"²³ er en "levende legende."²⁴ I 1964 satte han sig for at bringe bibler til "Løgnens Rige,"²⁵ han rejste til Sovjetunionens "fjerne kroge"²⁶ medbringende "bibler og håb,"²⁷ alt imens han styrede et team på 40 kurerer, der rejste rundt i Sovjetblokken.²⁸ Neerskov og hans gruppe stod således bag et "kolossal[t] solidaritetsarbejde nedefra [...] i Østeuropa under den Kolde Krig."²⁹ "Neerskovs civilcourage er legendarisk,"³⁰ og hans frygtløshed kom ham til nytte i Østblokken, hvor han "løb en stor risiko."³¹ Han var nemlig "efterlyst,"³² blev "altid skygget af KGB i USSR,"³³ der betragtede ham som en "farlig fjende,"³⁴ han blev "arresteret 11 gange"³⁵ i Østlandene, og var i 1970 på nippet til at ende i en sovjetisk lejr.³⁶ Men højere magter må have holdt hånden over Neerskov, for han undgik lejre, fængsler og retssale. Civilcourage tjente ham også godt hjemme i Danmark, hvor han "gik imod strømmen."³⁷ For "det vrimlede med venstreorienterede overalt i det danske samfund [...] og ingen ville se sandheden i øjnene."³⁸ "[D]et politiske og kirkelige establishment [så Dansk Europamission som en] provokation."³⁹ Der var dog lyspunkter. Østpå blev Neerskov "kendt som 'smugler-præsten',"⁴⁰ og *Izvestija* udråbte ham til at være "ideologisk fjende nr. 1 af Sovjetunionen,"⁴¹ hvilket Neerskov selv anser for at

23 Klaus Wivel: Miraklernes tid. *Weekendavisen*, 23.12.2011.

24 Thorsten Asbjørn Lauritsen: Kristen med livet som indsats. *Kristeligt Dagblad*, 12.5.2012.

25 Ulrik Høy: Pramdragerens sang. *Weekendavisen*, 19.9.2002.

26 Sabinsky 2004.

27 Bent Blüdnikow: En bibelsmugler beretter. *Berlingske Tidende*, 23.6.2004.

28 Sabinsky 2004. Lars Ole Knippel: 80 år i dag: bibelsmugleren. *Jyllandsposten*, 12.5.2012.

29 Bent Jensen: For meget om for lidt. *Jyllandsposten*, 15.12.2009.

30 Knippel 2012.

31 Sabinsky 2004.

32 Sabinsky 2004.

33 Neerskov: Klogt af Ole Sohn at beklage. *Jyllands Posten*, 19.10.2010.

34 Lauritsen 2012.

35 Knippel 2012.

36 Sabinsky 2004.

37 Laursen 2012.

38 Neerskov i: Sabinsky 2004.

39 Laursen 2012. Se også Neerskov: Fortsatte angreb på Jensen. *Jyllandsposten*, 28.12.2002.

40 Jørgen Davidsen, "Smuglerpræsten," *Berlingske Tidende* 11.5.2002.

41 Davidsen 2002; Henrik Garman: 75 år i dag: Sovjets ideologiske fjende. *Politiken*, 12.5.2007.

være “den største udmærkelse, han har fået.”⁴² Neerskovs ry fik Sakharov til at kontakte ham i 1975,⁴³ hvilket efterfølgende, på Neerskov’s initiativ, førte til afholdelsen af de såkaldte Sakharov-høringer samt dannelsen af Den Internationale Sakharov Komité.⁴⁴ Neerskov blev “en personlig ven af [...] Sakharov,”⁴⁵ som han “mødte flere gange [...] personligt [...] og drøftede strategier med.”⁴⁶ Han “holdt møder med USA’s præsident Ronald Reagan,”⁴⁷ der, grundet Neerskovs formandskab for Den Internationale Sakharov Komité, inviterede ham til sin 75-års fødselsdagsfest i 1986.⁴⁸ En af Neerskovs mest opsigtsvækkende succeser kom i 1983, da han blev tilbudt en amerikansk privat gave på 60.000 tons hvede (vurderet til at have en værdi af 20 millioner USD), hvis overførsel til Polen han forhandlede personligt under et møde i 1983 med General Wojciech Jaruzelski.⁴⁹ I årenes løb lykkedes det for Neerskov at smugle “millioner af bibler til de kommunistiske lande.”⁵⁰ Neerskov har været en flittig forfatter, med lejlighedsvis optræden i fjernsynet (et interview han gav i 1974 til den amerikanske tv-station Christian Broadcasting Network “bandt [Neerskov og TV-prædikanten Pat Robertson] sammen som venner for livet” og “gjorde Neerskov til en berømt i kristne kredse i USA “⁵¹), hans “budskab er blevet hørt og læst af millioner,”⁵² hans bog *Mission Possible* er udgivet på 16 sprog, i 26 lande og i mere end 10 millioner eksemplarer.⁵³ “Få [mennesker] har haft så stor påvirkning, ikke blot i Danmark, men i USA og Sovjet, Østeuropa og mange andre lande i verden.”⁵⁴ “Hans banebrydende indsats var medvirkende til, at det kommunistiske Sovjet-system brød sammen.”⁵⁵ Efter den kolde krigs afslutning er Neerskov da også blevet

42 Davidsen 2002.

43 Wivel 2011.

44 Laursen 2012; *Horsens Folkeblad*, 17.7.2004.

45 Davidsen 2002.

46 Knippel 2012.

47 Knippel, 2012.

48 Wivel 2011.

49 Wivel 2011.

50 Jørgen Steens: Bibelsmugleren. *Kristeligt Dagblad*, 27.8.2008.

51 Wivel 2011.

52 Wivel 2011.

53 Knippel 2012; Davidsen 2002.

54 Henri Nissen: En fighter fylder 75. *Udfordringen*, 19, 2007.

55 Nissen 2007.

hyldet af dem, der sympatiserer med den antagelse, at “de der svigtede – alle de venstreorienterede – stadig sidder i deres skyttegrave.”⁵⁶

I hvilket omfang er de mange historier og påstande, der indgår i ovenstående helteberetning, sande, halv-sande eller ren og skær fiktion? En systematisk gennemgang af dem ville sprænge rammerne for denne artikel. Mange af historierne bygger tilsyneladende på én kilde, Neerskov. En sympatisk indstillet journalist bemærkede en gang, at Neerskov “godt [kan] lide at prale,”⁵⁷ og Neerskov har selv medgivet, at “beskedenhed [ikke er] min stærke side.”⁵⁸ Blandt skeptikerne finder vi René Hartzner, Neerskovs “god[e] ven”⁵⁹ gennem to årtier, der sammen med Neerskov gennemførte hvad der for begges vedkommende var en første rejse til Sovjetblokken (nærmere bestemt Bulgarien og Rumænien) i oktober 1968.⁶⁰ Hartzners vurdering er, at Neerskovs beretninger om bibelsmugling m.m. i Østblokken i vidt omfang er ren fiktion.⁶¹ Han finder det usandsynligt, at Neerskov skulle have besøgt Sovjetunionen mellem juli 1970 (da han fik indrejseforbud) og 1988 (da han vendte tilbage på officielt besøg sammen med Det Danske Bibelselskab og mødte Sakharov,⁶² formentlig for første gang). Neerskov var flere gange i Polen, bl.a. med Hartzner i 1981, men Hartzner mener, at Neerskovs rejsevirkosomhed i andre Sovjetbloklande i denne periode må have været begrænset. Denne vurdering er konsistent med Neerskovs eget udsagn om, at han ophørte smuglingen efter en rejse til Sovjetunionen i juni 1970, der førte til hans udvisning fra Sovjetunionen, da han nu var blevet alt for kendt af myndighederne.⁶³ Når man læser Neerskovs og Bent Kofoed Jacobsens beretning om deres

56 Sabinsky 2004. Se også: Høy 2002; Laursen 2012; Bent Jensen: Tavshed og hetz. *Berlingske Tidende*, 3.2.2001; Neerskov: Penge til Bent Jensen, *Jyllandsposten*, 24.1.2003; Bent Jensens forord til Neerskov: *Sejrende martyrer*. Bagsværd 2004 (s. 7-8).

57 Nissen 2007.

58 Neerskov 2004, s. 100; se også Neerskov: Jeg kom galt afsted. *Kristeligt Dagblad*, 21.12.1990.

59 Neerskov: *Hvor Øst og Vest mødes*. Doxa 1986, s. 68 og s. 101 (engelsk udgave: Neerskov and Dave Hunt: *Mission Possible*. Basingstoke 1974, s. 62 og s. 96).

60 Interview med René Hartzner, 29.8.2012; Neerskov 2004, s. 164; Neerskov og Hunt 1974, s. 62-63 og s. 96); Hartzner til bestyrelsen for Dansk Europamission, 23.8.1988, Hartzners privatarkiv.

61 Interview med Hartzner; emails fra Hartzner, 30.8.2012 og 5.9.2012; brev, sept. 1990, Hartzner til repræsentantskabet for Dansk Europamission, Hartzners privatarkiv.

62 Neerskov 2004, s.99; Neerskov: Møde med Andrei Sakharov (udateret manus, formentlig nov. 1988), mappe: Adresser på aviser m.m., Dansk Europamissions arkiv.

63 Blüdnikov 2004; Sabinsky 2004.

oplevelser i Sovjetunionen i juni 1970, som den refereres i samtidens danske dagspresse, er det svært at opfatte turen som andet end en første rekognosceringsrejse. "Det var en turisttur. Vi ville gerne se for os selv," fortalte Jacobsen om rejsen, der bragte ham og Neerskov fra Polen til Minsk og videre til Smolensk, og derpå retur til Polen. Neerskov og Jacobsen medbragte, skjult i deres bil, 20 bibler og 16 (muligvis 17) eksemplarer af Det Nye Testamente. De kendte imidlertid ingen, fandt det vanskeligt at få kontakt med trosfæller (de talte ikke russisk), faldt i snak med en ortodoks præst, som de dog undlod at forære bibler til, afleverede i stedet 10 bibler til en tilfældigt mødt person, og lagde resten i (en eller flere) grøftekanter. Ved grænseovergangen til Polen blev de standset af politiet, der afhørte dem, og indlogerede dem på et hotel i Brest (med tilladelse til at gå ud i byen og spise). Efter nogle dages påtvunget ophold med afhøringer i Brest (hvor de ifølge eget udsagn blev behandlet "høfligt og korrekt"⁶⁴), blev de udvist og fik samtidig oplyst, at de fremover havde indrejseforbud.⁶⁵ Det forekommer m.a.o. sandsynligt, at rejsen i juni 1970 blev Neerskovs både første og sidste smuglertur til Sovjetunionen. Hartzner afviser desuden, at den omtalte hvede-leverance til Polen fandt sted.⁶⁶ Hertil kan føjes, at det ikke har været muligt at finde belæg for, at Reagan inviterede Neerskov til sin 75-års fødselsdag (da Neerskov ikke var formand for Den Internationale Sakharov Komité på daværende tidspunkt kunne formandsskabet i øvrigt ikke have foranlediget en sådan invitation), eller for at Neerskov

64 Danskere anholdt tre dage i Sovjet for bibelsmugling. *Kristeligt Dagblad*, 3.7.1970.

65 Danskere anholdt tre dage i Sovjet for bibelsmugling. *Kristeligt Dagblad*, 3.7.1970; Danskere anholdt i Sovjet. *Berlingske Tidende*, 3.7.1970; Amatør-martyrium. *Kristeligt Dagblad*, 6.7.1970; Anholdt for at uddele bibler. *Politiken*, 3.7.1970; Velment men farligt. *Bornholms Tidende*, 4.7.1970; Danske bibelsmuglere i sovjetisk hotelarrest. *Information*, 3.7.1970; Danskere anholdt i Sovjet, fordi de uddelte bibler. *Jyllandsposten*, 3.7.1970; Erley Olsen: Apostolisk smugler. En dansk pastors rædselsoplevelser i Sovjetunionen. *Land og Folk*, 3.7.1970.

66 René Hartzner var i mange år ansat i den franske concern Louis Dreyfus, hvor han beskæftigede sig med international handel med korn og foderstoffer (*Kristeligt Dagblad*, 29.10.2005; <www.u-landsnyt.dk/navnenyt/maerkedage/kendt-noedhjaelpsmand-fylder-rundt>, 28.10.2005). Han har været skiftevis kritisk revisor, medlem af bestyrelsen og endelig i perioden 1987-1990 generalsekretær for DE. Det bør nævnes, at den opsigtsvækkende aftale, som Neerskov angiveligt indgik med Jaruzelski i 1983, ikke synes at have efterladt sig spor i samtidens presse (se dog: Pastor H.K. Neerskov hædret af Polen. *Bagsværd Folkeblad*, 4.5.1983) og – nok så bemærkelsesværdigt – ikke nævnes i en senere opsummerende redegørelse for DEs aktiviteter og resultater (se Dansk Europamission 1989).

i det hele taget nogensinde har mødt Reagan.⁶⁷ Og trods flere elektroniske søgninger i gamle numre af *Izvestija* er det ikke lykkedes at finde nogen sovjetisk karakteristik af Neerskov som Sovjetunionens ideologiske fjende nr. 1.⁶⁸ Endelig bør det nævnes, at initiativet til Sakharovhøringen i København ikke blev taget af Neerskov, men af Fællesrådet for Østeksiler og dets de facto leder, Øjvind Feldsted Andresen.⁶⁹

Det er svært at komme uden om den konklusion, at Neerskovs indsats er blevet overdrevet i visse medier, og det er tænkeligt (vi ved det ikke), at sådanne "forskønnelser" i et eller andet omfang kan tilskrives Neerskovs mangel på beskedenhed. Den hagiografiske fremstilling af Neerskovs rolle bør endvidere, som nævnt, ses som et indslag i "Kampen om Den Kolde Krig."⁷⁰ Det er imidlertid klart, som det bl.a. fremgår af Neerskovs og Jacobsens rejse til Sovjetunionen i juni 1970, at DE vitterligt var involveret i bibelsmugling under den kolde krig.⁷¹ Men vi mangler kilder, der ville muliggøre seriøs og dækkende historieskriv-

67 Neerskovs navn optræder ikke på listen over personer, der var til stede ved Præsident Reagan's "Birthday party," jf. email fra Kary Charlebois (Ronald Reagan Presidential Library), 22.8.2012. Hartzner påpeger imidlertid, at det er muligt, at Neerskov overværede den såkaldte "Annual Breakfast Prayer" d. 6.2.1986, dog i givet fald formentlig fordi en anden gæst, Ebbe Jensen (DE og Kristeligt Folkeparti), sørgede for at få ham inviteret, og ikke som resultat af en personlig invitation fra Det Hvide Hus (interview med René Hartzner, 29.8.2012; se også email fra Kary Charlebois, 23.8.2012 samt portrætartikel om Ebbe Jensen, bilag til brev, Tage Bechmann, 26.8.1987, Ebbe Jensen, DEs arkiv).

68 East View Information Services (www.eastview.com) gennemførte på forf.s foranledning en søgning i den digitaliserede udgave af såvel *Pravda* som *Izvestija* i perioden 1970-1980 (emails fra Catherine Jansen, 27.8.2012 og 21.9.2012).

69 Bent Boel: Menneskerettighedspolitik fra neden? Sakharovhøringen i København, oktober 1975. *Fund og Forskning*, 50, 2011, s. 549-588.

70 Nikolaj Petersen: Kampen om Den Kolde Krig i dansk politik og forskning. *Historisk Tidsskrift*, 109:1, 2009, s. 154-204; Jensen 2004.

71 Øjvind Kyrø: Strid om bibelsmugling gavner de kristne i Østeuropa. *Weekendavisen*, 11.9.1981; Claus J. Deden: Det kristne budskab smugles ind i Østblokken. *Aalborg Stiftstidende*, 9.3.1980; Dansker angrebet for bibelsmugleri. *Politiken*, 22.6.1980. Vedrørende Neerskovs og DEs rolle se: Mann 1988, s. 10-13; bidrag fra Waldemar Sardaczuk, Lasse Trædal, Ingemar Martinson, Wilgot Fritzson og Seppo Pehkonen til: *Dansk Europamission 1989*; emails fra Dale Smith (31.10.2012), Borislav Arapovic (9.10.2012) og Ralph Mann (14.9.2012 og 18.9.2012); samt fra et sovjetisk perspektiv: V. Kassis: Фабрикант? Нет, провокатор! *Izvestia*, 19.8.1977 (nævner Neerskov) eller Boris Antonov: 'Prisoners of conscience' in the USSR and their patrons. Moskva 1988, s. 55 (nævner Filskov). Se også fodnote nr. 92. Visse oplysninger om Folke Filskovs virke i Vesttyskland kan findes i: mappen "Charlie, Folke, m.m.", DEs arkiv.

ning om dette aspekt af den kolde krig. Det tilgængelige materiale indbefatter Neerskovs egne – ofte faktiskt vage, og ikke altid konsistente – beretninger, Danske Europamissions (ufuldstændige) arkiv, avisartikler, interviews⁷² samt i et meget begrænset omfang privatarkiver. På basis af de mere plausible udsagn i dette materiale forekommer det rimeligt at antage, at DEs karakteristiske træk indbefatter gruppens lange historie, multidimensionelle aktiviteter, antikommunisme, gradvise inddragelse af menneskerettighedshensyn samt gruppens udpræget transnationale (såvel transeuropæiske som transatlantiske) orientering.

En lang og vedvarende indsats

I 1964 grundlagde Neerskov ifølge eget udsagn Dansk Europamission (DE) med det mål at udføre missionsarbejde i Europa.⁷³ I udgangspunktet havde Neerskov slet ikke Østlandene i tankerne. Et møde med Pastor Hodoroabas hustru i Paris – muligvis i 1966 – og/eller med Richard Wurmbrand (begge eksil-rumænere) i Danmark åbnede hans øjne for forfølgelsen af de kristne i Rumænien og i særdeleshed for deres problemer med at få adgang til en bibel.⁷⁴ Dette førte til at DE så småt startede sine Østblok-relaterede aktiviteter, i første omgang ved at sende bibler til Rumænien fra Danmark og senere fra Sverige og Holland. Metoden viste imidlertid hurtigt sine begrænsninger, da de rumænske myndigheder opdagede trafikken og opsnappede forsendelserne. Efter en første rekognosceringsrejse, gennemført af Neerskov og Hartzner til Sovjetblokken i 1968, blev det besluttet at forsøge sig med egentlig smugling af kristen litteratur til Østblokken.⁷⁵ Et lager blev etableret, hvorfra bibler på forskellige sprog blev gjort tilgængelige for individuelle turister (vesterlændinge på vej østpå eller øster-

72 Flere personer, som forf. har interviewet til denne artikel, har bedt om at forblive anonyme.

73 Neerskov: *Mission over alle grænser*. Bagsværd 1989, s. 49.

74 *Dansk Europamission* 1989, s. 4; interview med Hartzner. I visse fremstillinger (jf. Wivel 2011) er det dog ikke fru Hodoroaba, men Gud, der gav Neerskov det afgørende skub i retning af bibelsmuglingen.

75 Se f.eks.: Hartzner til bestyrelsen for Dansk Europamission, 23.8.1988, Hartzners privatarkiv. Blandt dem, der i de følgende år formentlig gennemførte mere end en enkelt rejse til Østblokken (med eller uden bibler) var: Hans Kristian Neerskov, Moses Hansen, Kirsten Steffensen, Ellen Bramsen, Folke Filskov, Bent Kofoed Jacobsen, René Hartzner og Kim Hartzner.

lændinge på besøg i Danmark) på vej (tilbage) til et østblokland. Hvor stort dette lager var, og i hvilket omfang det rent faktisk blev brugt, ved vi ikke.

Midt i 1970'erne (muligvis i 1975) besluttede DE at flytte kureraktiviteterne til Vesttyskland. Folke Filskov blev udset til at være ansvarlig for disse kureraktiviteter og flyttede (formentlig i 1977) til Hessen for at arbejde sammen med en anden smuglergruppe, den vesttyske Aktionskomitee für Verfolgte Christen (AVC, grundlagt af Waldemar Sardaczuk i 1972). Neerskovs bog *Mission Possible* (1974) foranledigede AVC til at invitere Neerskov til at holde foredrag i Vesttyskland, og kontakten mellem de to grupper udviklede sig efterhånden til at tæt samarbejde, idet DE bl.a. ydede 30.000 DM som støtte til køb af en villa i delstaten Hessen, der kom til at fungere som base for AVCs bibelsmugling østover. I perioden 1977-78 benyttede Filskov sig af AVCs villa som udgangspunkt for DEs vesttysk baserede kurer-tjeneste (det samme gjorde Neerskovs amerikanske gruppe, Mission Possible). Da adressen på villaen blev afsløret, besluttede Neerskov, at DE skulle have en ny samarbejdspartner, gruppen Intereuropa Mission, der holdt til i Bayern, hvortil Filskov flyttede. Som følge af visse uoverensstemmelser blev også dette samarbejde kortvarigt, og i 1982 indgik DE en formel samarbejdsaftale med to grupper, den amerikanske Underground Evangelism og XP-gruppen, etableret af den norske bibelsmugler 'Pete.' Sidstnævnte blev Filskovs tætte samarbejdspartner i de efterfølgende år. XP-gruppen blev angiveligt etableret i 1969 med en altovervejende norsk kerne (bestående af venner, som 'Pete' kunne stole på), og i perioden 1974-1988 benyttede den en villa ved Tegernsee, syd for München, som sin operationelle base (det var her smuglerrejserne blev forberedt, biler ombygget og repareret, og smuglerne trænet). I perioden 1982-1985 blev Filskov hovedansvarlig for den daglige drift af villaen, samtidig med at han selv deltog i indsmugling af bibler, fortrinsvis til Rumænien og Bulgarien. Det var 'Pete', der stod for kontakten til bl.a. den amerikanske gruppe Underground Evangelism og for levering af biberne. Hartzner har formentlig ret, når han vurderer, at Filskov var den eneste dansker, der i en længere periode virkede som professionel bibelsmugler under den kolde krig. I perioden 1977-1985 havde DE således to ansigter. Et offentligt, dansk (og amerikansk, jf. længere nede), repræsenteret ved pastor Neerskov, der bl.a. tog sig af propagandavirksomheden (men holdt sig langt væk fra Tegernseevillaen), og et skjult ansigt, det vesttyske, varetaget af Filskov, der tog sig

af kurer-tjenesten.⁷⁶ I 1985 skiltes Filskovs og DEs veje, og DE mistede med Filskov alle "sine" østlige kontakter, idet Filskov af sikkerhedsmæssige årsager havde holdt dem for sig selv. DE brugte efterfølgende tid og energi på at forsøge at skabe nye kontakter. Trods interne skærmydsler forblev DE aktiv i bibeldistribution i Sovjetblokken frem til kommunismens sammenbrud i Øst.⁷⁷ Men hvis vi ser bort fra den lovlige indførelse af bibler til Østblokken (bl.a. til Polen i 1982) og fra Filskovs virke i Tyskland, har vi endnu til gode at se dokumentation, der sandsynliggør, at DE fik smuglet mere end et tre-ciffret antal bibler østover.⁷⁸

En mangefacetteret indsats

Parallelt med den muligvis ganske begrænsede smugleraktivitet bestræbte DE sig på at indsamle midler samt på at opbygge en organisation. Og, nok så vigtigt, DE blev involveret i bibeloversættelse og trykning, hvilket bl.a. omfattede produktion af små smuglervenlige bøger. Da Institut for Bibeloversættelse blev skabt i Stockholm i 1973 udviklede det tætte bånd med DE, der dækkede op til 25 procent af instituttets udgifter.⁷⁹ Andre aktiviteter indbefattede radioudsendelser (i samarbejde med den russisk-amerikanske radio-prædikant Earl Poysti), et forlag (Doxa, 1974), talrige udgivelser, ikke mindst forfattet af Neerskov selv, et presseagentur (Daneu Press, 1981), deltagelse i og

⁷⁶ *Dansk Europamission 1989*, s. 8, 24; Neerskov 2004, s. 95-96; email fra Dale Smith, 8.11.2012; telefoninterviews med 'Pete' (31.5.2013), Waldemar Sardaczuk (1.8.2013) og Hans Ollesch (1.8.2013); mappen "Charlie, Folke, m.m.", DEs arkiv (indeholder div. breve fra Neerskov, Filskov, "Charlie", Moses Hansen, Ralph Mann, m.fl.); Memorandum of Agreement for Field Work Between Underground Evangelism and Dansk Europa Mission [sic], signed by Filskov (12.2.1982), Neerskov, Dale Smith and 'Pete', Kurertjenesten, DEs arkiv. Mange forhold omkring DE-UE-XP samarbejdet er uklare og bør undersøges nærmere, dette gælder bl.a. brugen af Tegernsee-villaen samt Filskovs og XP-gruppens virke.

⁷⁷ Se f.eks.: René Hartzner til bestyrelsen for Dansk Europamission, 23.8.1988; Hartzner til bestyrelsen for Dansk Europamission, Sept. 1990; DE, Mødereferat, Bestyrelsen, 4.4.1987, Hartzners privatarkiv; interview med Hartzner, 29.8.2012; Forlader sin formandspost. *Kristeligt Dagblad*, 4.10.1990. DE eksisterer fortsat og er stadig involveret i bibelsmugling (se <www.forfulgtekristne.dk/om-de.aspx>).

⁷⁸ René Hartzner finder det usandsynligt, at DE fik indsmuglet mere end et trecifret antal bibler til Østblokken (email, Hartzner til forf., 21.7.2013).

⁷⁹ Neerskov 2004, s. 167. Jf. også Arapovic 1998, s. 26, 33, 105; email fra Arapović, 9.10.2012.

med-organisering af internationale kristne sammenkomster samt humanitær hjælp til Polen i 1982.⁸⁰ Kernen i DEs arbejde (hvis vi ser bort fra Filskovs virke i Vesttyskland) var efter alt at dømme disse overvejende vestligt baserede aktiviteter snarere end Jerntæppe-overskridende bibelsmugling eller støtte til undertrykte kirkesamfund i Østlandene. Da Hartzner tog over som DEs generalsekretær i 1987 (to år efter ophøret af samarbejdet mellem Filskov og DE) og forsøgte at danne sig et overblik over gruppens østarbejde, måtte han konstatere, at man ikke havde kontakter på den anden side af Jerntæppet, der var brugbare i forbindelse med bibelsmugling (muligvis bortset fra Polen). Han fandt også ud af, at den eneste direkte støtte DE på det tidspunkt ydede til "undergrundskirken" i Øst gik til to pinsepræster i Polen, dvs. til medlemmer af et kirkesamfund, der blev tolereret af de lokale myndigheder.⁸¹

Antikommunisme

DEs virke rejste politiske spørgsmål inden for den danske Folkekirke, hvor mange forholdt sig kritisk til bibelsmuglingen, men også uden for kirkelige kredse. Neerskov rettede nemlig en del af sin betragtelige polemiske energi mod hvad han anså for at være den danske venstrefløjs lovligt forstående holdning til styrene i Øst. Neerskov har ofte understreget, at han ikke var antikommunist. I praksis brugte han imidlertid mange kræfter på at kritisere ikke bare kommunismen i Øst, men også hjemlige kommunistiske aktiviteter og holdninger, som han havde en ganske bred definition af, idet dette i hans øjne indbefattede diverse ikke-kommunistiske venstreorienterede grupper og individer.⁸² Neerskov's antikommunisme adskilte sig fra de amerikanske bibelsmuglingsgrupper. Neerskov støttede aktivt en liberal ikke-troende som Sakharov, og han var åben over for dialog med alle, der gerne ville snakke men ham, herunder også kommunister. I marts 1977 blev han modtaget af Rumæniens ambassadør i København, og i 1979 holdt han et møde med den russiske ærkebiskop Pitirim, der var på delegations-

80 Neerskov 2004; Dansk Europamission 1989.

81 Email, Hartzner til forf., 21.7.2013. Se også Paul Bock: Protestantism in Czechoslovakia and Poland. Sabrina Petra Ramet (red.): *Protestantism and Politics in Eastern Europe and Russia. The Communist and Postcommunist Eras*. Durham and London, 1992, s. 73-106.

82 Neerskov 2004, s. 32, 37, 146.

besøg i Danmark.⁸³ Ved enkelte lejligheder var DE medvirkende til at få organiseret en officiel import af bibler til Sovjetblokken, bl.a. til Polen i 1982. Denne ikke-sekteriske holdning gjaldt også hans religiøse kontakter. Mens de fleste bibelsmuglere fokuserede på protestantiske grupper, var Neerskov også interesseret i at mødes med den ortodokse kirkes repræsentanter. Endelig bør det nævnes, at Neerskov selv har hævdet, at han gerne blev debriefet af CIA, når han kom til USA, hvilket han gjorde ganske ofte i perioden 1975-1985.⁸⁴ CIA var – ikke overraskende – interesseret i at snakke med vesterlændinge, der ofte rejste østpå, og som var kritiske over for de kommunistiske regimer. Også det danske efterretningsvæsen mødtes Neerskov med.⁸⁵ Hvorvidt der lå mere i Neerskovs kontakter end de nævnte lejlighedsvisе samtaler, ved vi ikke.

Transnationalisme

DEs aktiviteter havde næsten fra starten en transnational dimension. De involverede samarbejde med åndeligt beslægtede grupper og individer i andre vestlige lande. De første forsendelser af bibler blev angiveligt organiseret ikke blot fra Danmark, men også fra Sverige og Holland. Kontakter blev tidligt etableret med grupper i Sverige (Slaviska Missionen og Institut for Bibeloversættelse), Finland (Avainsanoma Mission), Norge (Misjon bak Jernteppet), Vesttyskland (Aktionskomite für Verfolgte Christen, der ifølge AVC selv delvist skyldte Neerskov dets eksistens⁸⁶), samt med Richard Wurmbrand og Broder Andreas.⁸⁷ En vigtig international forbindelse var den som Neerskov udviklede i USA fra midten af 1970erne. I 1974 besøgte han USA og i samarbejde med de kontakter han fik der, etablerede han i 1975 en amerikansk gruppe, Mission Possible. Ti år senere kappede denne gruppe forbindelsen til moderorganisationen, men i perioden 1975-1985 var Neerskov Mission Possible's præsident. For at varetage denne rolle var

83 Jens Ravn Olesen: Hører bibelsmugling under Gud eller under politi og toldvæsen. *Kristeligt Dagblad*, 4.4.1979.

84 Interview med Neerskov, 2.5.2007; Neerskov: Murens fald 1989. *Udfordringen*, 12.11.2009. Om forholdet mellem amerikanske missionærer og CIA, se Sara Diamond: *Spiritual Warfare. The Politics of the Christian Right*. Pluto Press, 1989, s. 207-208 og Ich fühle mich wie ausgeschüttetes Wasser. *Der Spiegel*, 24.8. 1981.

85 Sabinsky 2004.

86 Waldemar Sardaczuk i: *Dansk Europamission 1989*, s. 41-42.

87 Dansk Europamission 1989, s. 11, 41.

han jævnligt i USA, hvor han deltog i bestyrelsesmøder, rejste rundt og optrådte i diverse radio- og fjernsynsprogrammer.⁸⁸ Når det gjaldt selve bibelsmuglingen udvikledes det mest intensive samarbejde som nævnt i Vesttyskland, først med AVC, siden med Intereuropa Mission og endelig med Underground Evangelism og XP-gruppen. Hertil kom de internationale møder, som Hartzner og andre DE repræsentanter deltog i på diskrete mødesteder (som regel i Østrig, men mindst én gang i Schweiz) hvor bibelsmuglerne snakkede sammen og udvekslede erfaringer.⁸⁹

Menneskerettighedsaktivisme

I udgangspunktet fokuserede DE på bibler og religiøs frihed. I starten af 1970'erne indtraf imidlertid en ændring, idet gruppen i højere grad inddrog mere generelle spørgsmål og i særdeleshed de kommunistiske regimers undertrykkende karakter. Fra 1974 blev Neerskov involveret i menneskerettighedsaktivisme fokuseret på de kommunistiske lande.⁹⁰ Dette skete bl.a. i form af kampagner for fængslede kristne, underskriftindsamlinger, demonstrationer, breve til danske politikere, pressekonferencer osv. Vigtigst var Neerskovs (og dermed DEs) deltagelse i Sakharovhøringen i København i oktober 1975. I forbindelse med høringen etableredes Den Internationale Sakharov Komité, der skulle holde øje med menneskerettighedskrænkelserne i Sovjetblokken. Neerskov kom efterhånden til at spille en vigtig rolle i denne komité, og meget senere, da gruppens grundlægger og ildsjæl, Øjvind Feldsted Andersen, døde i 1997, tog Neerskov over som formand.⁹¹ Neerskovs engagement i menneskerettighedsspørgsmål fik yderligere en dimension, da han kom i kontakt med katolske kredse i Polen. Han rejste dertil flere gange og traf bl.a. ærkebiskop Józef Glemp, primas for den katolske kirke i Polen.⁹²

88 Emails fra Ralph Mann (med-initiativtager til dannelsen af Mission Possible, leder af gruppen fra 1985 – og tidligere tilknyttet det amerikanske efterretningsvæsen), 14.9.2012 og 18.9.2012; Neerskov 2004, s. 168.

89 Trædal 1992, s. 99-100; interview med Hartzner, 29.8.2012.

90 Neerskov 2004, s. 53.

91 Se f.eks.: Den Internationale Sakharov Komité, Referat af møder d. 20.6.1975, 23.4.1976, 24.1.1980, 27.8.1981, 9.6.1982, Preben Kühls privatarkiv (i forf.s besiddelse). Neerskov: Mindeord. *Berlingske Tidende*, 19.4.1997.

92 Da Solidarność i 2005 udgav en bog, som "a way of saying 'thank you' to all those with whom, together, we were trying to give a new meaning to the word 'solidarity'"

Konklusion

Bibelsmugling var efter alt at dømme en væsentlig antikommunistisk aktivitet under den kolde krig. Den involverede talrige grupper og individer i mange forskellige lande samt et vidtfavnende transnationalt samarbejde. Den bidrog dermed til at skabe og styrke transnationale netværk, der kom til at spille en vigtig rolle i vestlige Sovjet-kritiske aktiviteter. Et eksempel herpå er Sakharovhøringerne, der fandt sted i København, Rom, Washington DC, Lissabon og London i perioden 1975-1985, og hvor individer med tilknytning til bibelsmuglingsmiljøet i flere tilfælde var blandt de markante aktører. Og bibelsmuglerne blev, som tidligere nævnt, taget alvorligt af myndighederne i Øst. Vi kender noget til visse aktiviteter, men alt for ofte er vores viden usikker og fragmentarisk, da den bygger på et utilstrækkeligt kildemateriale. Af samme årsag er det vanskeligt at vurdere hvilken rolle eksempelvis Dansk Europamission egentlig har spillet for bibelsmuglingen under den kolde krig, og ovenstående korte redegørelse for gruppens virke skal selvsagt læses med forbehold.

Seriøs og om muligt transnational forskning på dette område er nødvendig. Vi har brug for mere solid viden om det helt basale – tal (antal smuglede bibler, finansieringens omfang og oprindelse), aktører (både på afsender- og modtagersiden), kronologi. Men også om mere generelle spørgsmål relateret til bibelsmugling under den kolde krig, såsom smuglernes motiver, de vestlige staters holdninger (og i særdeleshed efterretningsvæsenernes rolle), de østlige regimers holdninger og modforanstaltninger, osv. Bibelsmuglingen har ikke haft den samme politisk undergravende indflydelse som den mere direkte vestlige støtte til sovjetblokkens dissidenter. Men den indflydelse bibelsmuglingen kan tænkes at have haft (opmuntring til religiøse dissidenter eller bidrag til at holde kristen praksis i live i Sovjetblokken) bør undersøges. Andre spørgsmål indbefatter aktiviteterens transnationale karakter samt den gradvise drejning mod menneskerettighedsaktivisme

(Lech Walesa, bogens forord), var Neerskov blandt de 59 udvalgte *Solidarność* sympatisører, se: Marcin Frybes og Andrzej Jagodzinski, *Solidarność and Solidarity*, Instytut Adama Mickiewicza 2005, s. 116. Neerskov blev formentlig inviteret med til Solidaritetets jubilæum i sin egenskab af formand for Den Internationale Sakharov Komité (jf. Henri Nissen: Neerskov til Solidaritetets 25 års jubilæum i Polen. *Udfordringen*, 34, 2005). Neerskov var bl.a. i Polen i juli 1981 (jf. interview med Hartzner) og i juni 1984 (jf. telefoninterview med Anne Marie Hvidt, 28.5.2013).

blandt visse grupper. Manglen på troværdige kilder er uden tvivl et centralt problem. Men man må klart gå ud fra, at der er mange kilder, der ville kunne bruges i en sådan undersøgelse, skriftlige (de pågældende gruppers arkiver, i det omfang de eksisterer, privatarkiver, statslige arkiver og i særdeleshed efterretningsvæsenernes arkivmateriale) såvel som mundtlige. Forskning på dette område må nødvendigvis involvere forskellige typer af kildemateriale, gerne i flere lande, og der vil blive tale om en kompliceret og tidskrævende proces.

SUMMARY

Bent Boel: *The Danish European Mission, Bible Smuggling and Human Rights During the Cold War*

This article addresses an issue that, until now, has attracted very little interest in the historical literature: the smuggling of religious literature to Soviet Bloc countries. It makes two claims. Firstly, that bible smuggling is a topic that historians ought to investigate. There are indeed a number of reasons to presume that bible smuggling was a significant Cold War phenomenon. In a Western context, it involved numerous groups and individuals in many different countries, it led to the establishment of transnational networks cooperating in terms of bible translation, production and distribution, and some of these groups and networks got involved in broader human rights related issues, such as the International Sakharov Hearings, 1975-1985. Bible smuggling also mattered in the East, as is testified by the propaganda efforts of the Soviet authorities in denouncing this activity. Documents from the Stasi archives indicate that East German authorities were worried about the impact and the contacts established by the so-called Eastern Missions. Secondly, the need for scholarly research in this field is illustrated by the case of the Danish European Mission (DEM), established by Reverend Hans Kristian Neerskov in 1964. DEM was the only Danish group to specialise in bible smuggling to the East during the Cold War. Impressive claims have been made in the Danish press concerning the allegedly huge effort made by Neerskov ("the Soviet Union's ideological enemy no. 1") and his group to help the religiously oppressed in the East. While this article does not seek to tell 'the real' story of the Danish European Mission, it does try to introduce some nuances into this 'official' story, demonstrating that some of the claims made on DEM's behalf are either wrong or at the very least unsubstantiated. The role and the impact of bible smuggling has become yet another issue in the struggle about the Cold War, and serious enquiries into this field are called for.

